

ЛІТЕРАТУРА

1. Наприев И.Л. Образ-Я и стилевые особенности деятельности сотрудников органов внутренних дел в экстремальных условиях /Наприев И.Л., Луценко Е.В., Чистилин А.Н. – Краснодар: КубГАУ, 2008. – 262 с.
2. Немов Р.С. Психология: Экспериментальная, педагогическая психология и психодиагностика/ Роберт Семенович Немов. – М: Владос, 2000.- Кн.3.

О. Г. Александрова

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗА «Я» У ПОДРОСТКОВ ИЗ НЕПОЛНЫХ СЕМЕЙ

В статье проведен сравнительный анализ отдельно взятых характеристик образа Я подростков, которые воспитываются в полных и неполных семьях.

Ключевые слова: образ Я, личностные черты, самооценка, тип личности.

O. G. Aleksandrova

PECILIARITIES OF SELF-IMAGE OF ADOLESCENTS FROM SINGLE PARENT FAMILIES

The comparative analysis of individual characteristics of self-image of teenagers who are brought up in single-parent families is given in the article. According to results of our research we learnt that children from single-parent families are characterized by more mature behavior compared with children from complete families. This can be caused by less degree of expectations that are assigned on a child. These results we confirm at all steps of our investigation. With help of a projective picture "The tree" we obtain more cases of stressful factors in data of children who live in single-parent families. As a result, we haven't got an essential difference between two groups of children, i.e. children from complete and single-parent families.

Keywords: self-image, personality traits, self-esteem, personality type.

Подано до редакції 24.05.2013

УДК: 159.9(115):159.937.53

С. І. Бабатіна

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПЕРЕЖИВАННЯ ЧАСУ У СТУДЕНТІВ НА ЕТАПІ АДАПТАЦІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті здійснено теоретичний аналіз дослідження особливостей сприйняття та переживання часу у студентів на етапі адаптації та ідентифікації упродовж навчання у вищому навчальному закладі. Емпірично обґрунтовано кількісні та якісні особливості переструктурування досліджуваних процесів сприйняття та переживання часу в юнацькому віці, зокрема студентському періоді життя.

Ключові слова: сприйняття та переживання часу, юнацький вік, студент, темпоральність особистості.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасне суспільство є досить динамічним у своєму розвитку, постійні зміни, що відбуваються в ньому, пред'являють до особистості підвищені соціальні вимоги, що спрямовані безпосередньо на подолання повсякденних труднощів, які огортають усі сфери життя та діяльність людини, не оминаючи і систему освіти. Вченими різних наук робляться спроби цілісного осмислення особистісних характеристик, що покликані відповідати за успішну самореалізацію особистості, адаптацію молоді людини у професійному середовищі та вміння долати життєві труднощі. Саме у період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, причому особистий досвід, побудований на власному переживанні та безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні даних уявлень і понять. Тому важливо

знати, що таке «час», як він сприймається людиною, від чого залежить його сприйняття. У юнацькому віці уперше до самосвідомості особистості усвідомлено входить чинник часу. Проте, незважаючи на те, що хід часу в усьому світі підкоряється одним і тим законам, для кожної окремої людини його переживання є індивідуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сприйняття і переживання часу людиною завжди привертає до себе увагу вчених. Сприйняття часу, як й інші психічні процеси, будується на різних рівнях нервової системи. За дослідженнями Д. Елькіна – це процес віддзеркалення в мозку об'єктивної тривалості, швидкості та послідовності явищ дійсності, в основі якого лежить ритмічна зміна збудження і гальмування процесів центральної нервової системи у великих півкулях головного мозку [8].

На пізніших етапах індивідуального розвитку

людини на базі першосигнальних умовних рефлексів на час формується здатність до точної усвідомленої оцінки часу. На важливості дослідження першосигнальних зв'язків у віддзеркалені часу наголошували І. Павлов, С. Рубінштейн, Б. Цуканов, П. Фресс і зазначали, що здатність до усвідомленої оцінки часу є ніщо інше, як відображення умовних рефлексів в другій сигнальній системі, вироблених на основі індивідуального досвіду. Вчені Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, С. Рубінштейн, С. Максименко поставили питання про те, що психологія особистості повинна досліджуватися в єдності її структури і динаміки крізь призму просторово-часової картини людського життя в її об'єктивному змісті й суб'єктивних проявах, підпорядкована певним онтогенетичним закономірностям. Індивідуальні особливості психіки кожної людини визначаються просторово-часовою організацією функціонування її мозку, особливостями індивідуального сприйняття простору і часу (сьогодення, минулого, майбутнього). Час, зауважують вчені, є мірою людського життя. Роль свідомості в розвитку уявлень про час, організація часу життя особистості стали предметом досліджень К. Абульханової, Н. Бондар, Т. Березіної, З. Кіреєвої, В. Ковальова; деякі аспекти переживання часу особистості досліджували Є. Головаха, В. Ковальов, О. Кронік, О. Полунін та ін.

Сучасні дослідження вчених К. Абульханової-Славської, Т. Березіної, А. Болотової, З. Кіреєвої, В. Ковальова, Ю. Клименко, В. Плохих, Н. Потаєнко, Р. Свиначенка, П. Удачиної дозволяють стверджувати про актуальність дослідження особистості юнацького віку у темпоральному вимірі. Вчених різних галузей дослідження цікавить не лише особистість в цілому, а її організація життя у тривимірному просторі минулого, теперішнього і майбутнього.

Л. Кублицьке, вивчаючи співвідношення суб'єктивного і об'єктивного часу, дійшла висновку, що особистісна організація часу цілісно може бути вивчена в єдності трьох основних її структурних компонентів – переживання, усвідомлення і часової організації діяльності, вчена виділяє часовий компонент як основний в організації діяльності. Цю думку поділяє і Ю. Клименко, яка у своїх працях обґрунтувала точку зору, що адекватне сприйняття часу зумовлює самоорганізацію і регуляцію діяльності людини, вчена зазначила, що час є регулятором поведінки людини, оскільки динаміка будь-якого поведінкового акту розгортається у часовому режимі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні й експериментальні дослідження свідчать, що особистість переживає час як щось живе, конкретне, пов'язане з певними важливими подіями життя й мотивами діяльності, але значущість різних проєкцій часу – минулого, теперішнього та майбутнього – неоднакова для людей різного віку. Сучасний юнак живе в світі, який є складним за своїм змістом, тенденціями соціального розвитку та швид-

ким плином часу. За межами поля зору дослідників залишилися дослідження особливостей сприйняття та переживання часу на початку та у кінці навчання студента у вищому навчальному закладі.

Формулювання цілей статті. У зв'язку з актуальністю представленої тематики та недостатньою її розробленістю, *метою* нашого дослідження є визначення психологічних особливостей сприйняття та переживання часу осіб юнацького віку, зокрема студентського періоду життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усе, що людина сприймає в процесі взаємодії з довкіллям – результат співвідношення її можливостей з об'єктивними умовами. Уявлення про об'єкти формується послідовно і для того, щоб ці уявлення ставали предметними, вони мають бути відповідним чином організовані. Формальною передумовою такої необхідної послідовної організації і є час. І. Кант першим сформулював психологічні закономірності переживання часу особистістю.

З. Кіреєва зазначає, що час у людини представлений і традиційно вивчається на трьох рівнях: психофізіологічному (процесуально-динамічні особливості психіки, особливості сприйняття часу), психологічному (особливості усвідомленого переживання часу) і особистісному (ціннісне відношення до часу, усвідомлення часу, емоційне переживання, організація часу діяльності) як компонент життєвого шляху і особистісної організації часу). У структурі особистості ці рівні взаємозв'язані, але можуть вивчатися окремо, залежно від поставленої мети і завдання [3, с. 117-118]. У межах дослідження ми вивчаємо часову організацію життєдіяльності на психофізіологічному, психологічному та особистісному рівнях розвитку уявлень про час.

Одним із основних компонентів розвитку особистості в онтогенезі вчені визначають часовий фактор. При цьому сам час виступає як системоутворювальний чинник цілісного психічного складу особистості, що представлений у динаміці всіх підструктур та компонентів особистості, регуляції самосвідомості.

Період, що розглядається в дослідженні, відноситься до юнацького віку. Юнацький вік неоднорідний, він зазвичай підрозділяється на молодший (старші школярі) і старший (студентський вік). Становлення самостійності – найхарактерніша риса юності. Перехід від підліткового до юнацького віку пов'язаний із різкою зміною внутрішньої позиції, коли спрямованість на майбутнє стає однією з основних нахилностей, що пов'язана із проблемою вибору професії, подальшого життєвого шляху, особистісного та професійного самовизначення.

Період юності характеризується як стійко-концептуальна соціалізація, у цей час формуються стійкі властивості характеру, що у подальшому розвитку стабілізують усі психічні процеси. Пізня юність для більшості молодих людей – студентська пора, в цей час юнакам доводиться витримувати досить великі навантаження – фізичні, розумові, моральні, вольові.

Розвиток особистості студента як суб'єкта навчальної діяльності є найважливішою задачею вищої освіти, між тим професійна школа, зауважує у своєму дослідженні Е. Зеєр, будучи соціальним інститутом, покликана готувати свого випускника до майбутнього соціально-професійного життя. Становлення майбутнього фахівця, зауважує вчений, є можливим лише за умови розвитку упродовж навчання аксіологічної спрямованості та професійної свідомості, соціального і професійного інтелекту, емоційно-вольової сфери, позитивного ставлення до світу і до себе, самостійності, автономності, впевненості в собі тощо. Рішення цих завдань упродовж навчання співвідноситься з етапами навчання і виховання студента, а саме адаптації, інтенсифікації та ідентифікації. На етапі *адаптації* студенти-першокурсники пристосовуються до умов і змісту навчального процесу, освоюють нову соціальну роль, налагоджують взаємини один з одним, з педагогами. На завершальному етапі навчання – етапі *ідентифікації* – важливого значення для студента-п'ятикурсника набуває формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої професійної діяльності, ототожнення себе з майбутньою професією, формування готовності до виконання практичної діяльності, розвинення здатності до професійної самопрезентації [5, с. 107-109].

Згідно з результатами сучасних досліджень, індивіди віком 18-23 роки мають цілісні уявлення про часову перспективу: виділяється найбільш значуща часова орієнтація, що залежить від психічного складу, часові уявлення будуються на основі індивідуальних переживань і спостережень. Саме у період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, причому особистий досвід, побудований на власному переживанні і безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні даних уявлень і понять.

Однією із головних особливостей юнацького віку (включаючи і пізню юність) є усвідомлення людиною своєї індивідуальності, неповторності, становлення самосвідомості і формування «образу Я». Свідомість і самосвідомість є компонентами структури особистості, саме самосвідомість набуває актуального розвитку в період юності. Центральними і найбільш дослідженими структурними компонентами самосвідомості є феномени саморегуляції, самооцінки, самоаналізу, а також усвідомлення значущості свого імені, прагнення до визнання, усвідомлення часу, статева ідентифікація, усвідомлення прав та обов'язків тощо. Кожна дитина народжується як індивід людського роду. Проте в процесі життя не кожний стає особистістю. І. Павлов у своїх дослідженнях розглядав особистість як саморегулюючу систему. Це такий рівень розвитку людини, коли вона сама здійснює управління своїми діями, вчинками, поведінкою щодо навколишнього середовища.

Досліджуючи часовий аспект розвитку самосвідомості, А. Болотова зазначає, що сфера самосвідомості безперервно розширюється в часі завдяки осмисленню

минулого і плануванню майбутнього. Самосвідомість в часовому плані – це складне утворення, яке не фіксує особистість в статичному стані, а відображає процес розвитку, індивідуалізовано розгорнутий у часі. Розвиток самосвідомості відбувається в процесі саморегуляції і самовдосконалення особистості через зміну себе і свого життя у часі [1].

Сприйняття часу у людини не є природженим. З формуванням особистості дитини, з розвитком самосвідомості, що обумовлена включенням дитини в навчальну і трудову діяльність, починається етап усвідомлення нею часу свого життя. Уявлення про час визначаються тією культурою, до якої людина належить. Характерною особливістю часу є його незворотність. Ми можемо повернутися до того місця простору, від якого пішли, але ми не можемо повернути той час, який пройшов. Сьогодні є відправною точкою, з якої визначаються і минуле, і майбутнє, в психологічному часі сьогодні не є абстрактною точкою, а завжди існує деяким тимчасовим інтервалом.

Психологічний час особистості є складовою самосвідомості людини, що дозволяє їй адекватно реагувати на свій індивідуальний шлях в часі і прагнути об'єктивно оцінювати себе у своїх здобутках в усіх сферах життя. Прагнення співвіднести себе у теперішньому з собою у минулому та майбутньому – найважливіше позитивне утворення самосвідомості особистості, що розвивається. Психологічний час складає внутрішній план реальної організації часу життя особистості, який включає такі поняття, як цінності та ідеали, особистий життєвий досвід, почуття, думки, спонукання тощо.

Вирішальним значенням для переживання психологічного віку є міра власної самореалізації. Якщо юнак вважає, що його плани, прогнози, мрії здійснюються, що він вже встиг належним чином себе проявити, що вже має суттєві досягнення, які раніше пов'язувались саме із переживаним віковим етапом, і якщо є віра у власні сили, то психологічний вік не буде суттєво відрізнятися від фактичного віку.

Останніми роками у вітчизняній психології зусиллями К. Абульханової-Славської, В. Ковальова, Л. Кублицькене, В. Серенкової та ін. активно розробляється особистісно-часова проблематика. Вченими у концепціях, що розглядають цей напрям, вводиться поняття «особистісний час», під яким розуміється психотемпоральна організація дорослою особистістю своєї свідомості й самосвідомості, поведінки і діяльності в процесі здійснення нею індивідуальної та групової життєдіяльності. Психологічний час значущо відрізняється від об'єктивного хронологічного часу. Людям властиві індивідуальні особливості сприйняття часу, наприклад, як плавного або стрибкоподібного, як стислого або розтягнутого, порожнього або насиченого. Для описання психологічного часу використовують різні підходи: вивчення психологічного часу та життєвого шляху особистості, сприйняття часу (Б. Анан'єв, А. Болотова, В. Буганова, С. Головаха, Д. Елькін, О. Кронік, В. Лисенкова, І. Під-

ласа, О. Полунін, С. Рубінштейн, І. Сеченов, Т. Титаренко, П. Фресс, Б. Цуканов та ін.); часова регуляція діяльності (В. Плохих), планування особистісного часу (К. Абульханова-Славська, В. Серенкова), організація часу життя особистості як функціонування часового механізму індивіда (В. Ковальов, В. Ляудіс, Т. Павлова, О. Полунін) тощо.

Оскільки особистісний час визначається через категорію активності, що розкривається як спосіб організації часу життя, її потенціювання, наповнення особливим сенсом і якістю, часові особливості складають одну з найважливіших характеристик психіки з одного боку, і об'єктивно «час» є простором для розвитку особистості з іншого. Отже без дослідження індивідуальних особливостей його переживання і організації не може бути створене цілісне уявлення про людину. У контексті розгляду означеної проблеми та досягнення поставленої мети було проведено констатувальне дослідження сприйняття та переживання часу у студентів різного віку.

Для реалізації поставленої мети використовувалися наступні методики:

1. Методика «Шкали переживання часу» Є. Головаха, О. Кронік [2], спрямована на вивчення відношення особистості до переживання теперішнього, минулого і майбутнього часу. За допомогою методики особистість має можливість дати емоційну характеристику часу, що проживається нею у теперішньому.

Переживання напруженості часу є ключовою проблемою психології часу, оскільки суб'єктивна швидкість і насиченість життя подіями завжди впливають на сприйняття часу, відношення до нього як цінності та організацію діяльності у часовому просторі життя особистості.

Є. Головаха, О. Кронік [там само] зазначають, що переживання напруженості часу є одним з головних у визначенні типологічних характеристик часових концепцій. Автори доводять, що представники динамічної концепції переживають час як стислий, швидкий, насичений, організований; представники статичної концепції переживають час як розтягнутий, повільний, порожній, неприємний, вільний від життєвої метушли.

Для нашого дослідження методика «Шкали переживання часу» була доцільна для визначення відмінностей емоційного переживання часу студентів різного віку, зокрема першого та п'ятого курсів навчання.

2. Методика «Часові децентрації» Є. Головаха, О. Кронік [там само] була спрямована на визначення часової спрямованості людини, виявлення асиметрій «індивідуального часу». Головним показником адекватності відчуття, переживання часу є збіг особистого часового центру з хронологічним сьогоденням, а причиною неадекватності є часові децентрації, пов'язані з орієнтацією на минуле і майбутнє.

3. Шкала орієнтації у часі за методикою САМОАЛ (О. Лазукін, адаптація Н. Каліної) [6]. Дослідження орієнтації у часі студента за методикою САМОАЛ дозволи-

ло визначити, наскільки юнак схильний жити в сьогоденні, не відкладаючи справи на майбутнє і не намагаючись повернутися в минуле. Шкала орієнтації в часі показує, наскільки людина живе сьогоденням, не відкладаючи своє життя на потім і не намагається знайти притулок у минулому. Високий результат характерний для осіб, що добре розуміють екзистенціальну цінність життя «тут і тепер», здатних насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулими радощами і не знецінюючи передчуттям прийдешніх успіхів. Низький результат показують люди, невротично занурені в минулі переживання, із завищеним прагненням до досягнень, недовірливі та невпевнені в собі.

4. Для дослідження точності сприйняття коротких проміжків часу нами була застосована методика дослідження сприйняття коротких інтервалів часу [4], що дала змогу в межах дослідження визначити так зване «почуття часу» за допомогою відмірювання часових проміжків.

Знаючи особливості сприйняття і оцінки інтервалів часу, можна розробити систему прийомів, які стануть у нагоді в моменти вимушених очікувань: очікувань автотранспорту, подій, зустрічей і тому подібне. Вченими доведено, що у віці 18-20 років у особистості остаточно формується здатність оцінювати і відміряти час, але дослідники зауважують, що у дорослої людини відчуття часу може бути неоднозначним по відношенню до об'єктивного часу.

Всього за даними методиками було обстежено 234 студента: 130 студенток ($M \pm SD - 19,33 \pm 1,56$ років) та 104 студента ($M \pm SD - 19,08 \pm 1,39$ років) упродовж 2011-2012 рр. Опитування проводилося в групах, кожен учасник дослідження працював з окремим буклетом методик, який включав інструкції, тексти опитувальників та бланки відповідей. Кількісна обробка первинних даних проводилася різними математико-статистичними методами.

Підраховувалися прості описові статистики (середнє значення – *Mean*, стандартні відхилення – *S.D.*), виконувалося порівняння середніх значень, кореляційний аналіз. Для оцінки достовірності розбіжностей між групами студентів використовувався параметричний t-критерій Стьюдента. Приймалася до уваги значимість відмінностей на рівні $p < 0,05$ та вище.

Отже, завдання даного дослідження полягає в тому, щоб виявити особливості психологічної структури темпоральності, зокрема її компонентів переживання та сприйняття часу, часової орієнтації у студентів першого та п'ятого курсів.

Для виконання поставленого завдання дослідження застосовувався метод порівняння середніх значень. У табл. 1 представлені результати порівняння за t-критерієм Стьюдента показників змінних, що вивчалися у студентів 1 та 5 курсів.

Як видно з таблиці, між студентами 1 та 5 курсів були виявлені достовірні відмінності у рівні виразності показників темпоральності. Так, студенти 1 курсу переживають час як порожній ($t = -1,10$; $p = 0,274$), розтягну-

тий ($t = 1,69$; $p = 0,092$), що свідчить про повільну суб'єктивну швидкість плину часу та низьку подієву насиченість життя, студенти 5 курсу переживають час як такий, що плине швидко ($t = -2,34$; $p = 0,020$), тобто вони гостро відчують біг часу, його починає не вистачати, і разом з тим він стає більш організованим ($t = 2,69$; $p = 0,008$). Крім того, п'ятикурсники більш орієнтовні на майбутнє ($t = -2,06$; $p = 0,040$), а студенти першого курсу – на минуле. Студенти старших курсів певним чином дистанціюються від минулого, вони вважають своє теперішнє найбільш близьким до майбутньої діяльності професійної спрямованості. Простір майбутнього для

них є більш позитивно мотивуючим, теперішнє – сферою самоактуалізації, професійної самореалізації. Орієнтацію на минуле у студентів перших курсів можна пояснити тим, що саме сфера минулого на початку навчання для студентів є певним особистісним ресурсом для набуття умінь прогнозування та планування майбутнього, завершенням особистісного самовизначення. Минуле насичене подіями, які різною мірою пов'язані з попередніми етапами онтогенезу, тобто для досліджуваних, студентів першого курсу, воно в цілому характеризується як психологічно благополучне.

Таблиця 1

Результати порівняння показників темпоральності у студентів 1 та 5 курсів

Змінні	Групи випробовуваних				t-значення	p
	1 курс (n = 151)		5 курс (n = 82)			
	М	σ	М	σ		
Тече повільно/тече швидко	5,05	1,61	5,54	1,42	-2,34	0,020
Порожній/насичений	4,15	2,02	4,44	1,84	-1,10	0,274
Плавний/стрибокподібно	5,45	1,58	5,64	1,63	-0,86	0,391
Приємний/неприємний	2,50	1,51	2,60	1,63	-0,49	0,623
Безперервний/переривчастий	3,69	1,80	3,47	1,98	0,88	0,378
Стислий/розтягнутий	4,26	1,63	3,88	1,69	1,69	0,092
Одноманітний/різноманітний	5,14	1,78	5,27	1,69	-0,54	0,592
Організоване/неорганізоване	3,48	1,80	2,81	1,79	2,69	0,008
Цілісний/роздроблений	3,23	1,73	3,06	1,92	0,70	0,487
Безмежний/обмежений	4,09	1,82	4,19	1,78	-0,38	0,704
Орієнтація на теперішнє	10,74	2,54	10,30	2,72	1,23	0,220
Орієнтація на минуле	4,66	2,14	3,91	1,96	2,62	0,009
Орієнтація на майбутнє	8,44	2,42	9,20	3,13	-2,06	0,040
Орієнтація в часі	5,57	1,98	5,65	1,70	-0,31	0,761
Оцінювання часу 30 сек.	97,27	17,71	99,65	24,89	-0,840	0,402
Оцінювання часу 60 сек.	93,40	15,39	93,22	22,11	0,073	0,942
Оцінювання часу 120 сек.	91,32	15,71	89,18	20,17	0,888	0,375

Висновки з даного дослідження. У межах дослідження нами визначено, що студенти п'ятого курсу більш орієнтовні на майбутнє як простір професійного та особистісного розвитку, а студенти першого курсу – на минуле, спираючись на нього як на ресурс упродовж періоду адаптації до змінених умов середовища. Сприйняття і переживання часу особистості залежить від щонайменше двох факторів: онтогенезу як природного розвитку особистості та фактору соціального формування особистості юнака, тобто його соціалізації. У свідомості людини формується певна система узагальнених часових уявлень, тобто концепції часу в масштабі її життя. Час існує об'єктивно,

змінено лише уявлення про нього, суб'єктивним є його сприйняття та переживання. Отримані результати дозволяють стверджувати, що компоненти темпоральності, зокрема сприйняття та переживання часу в процесі розвитку особистості студента від етапу адаптації до етапу ідентифікації, набувають якісної і структурної зміни.

Перспективи подальших розвідок. Вивчаючи психологічні закономірності сприйняття і переживання часу, у подальшому маємо за мету детально розглянути усвідомлення модусів часу в юнацькому віці як складової структури самосвідомості та провести кореляційний аналіз даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотова А. К. Развитие самосознания личности: временной аспект / А. К. Болотова // Вопросы психологии. – 2006, № 2. – С. 116-126.
2. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – М.: Смысл, 2008. – 267 с.
3. Киреева З. А. Развитие сознания, детерминированного временем: [моногр.] / З. А. Киреева. – Одесса,

2010. – 380 с.

4. Пашукова Т. И. Практикум по общей психологии: [учеб. пособ.] / Т. И. Пашукова, А. И. Допира, Г. В. Дьяконов. – М.: Ин-т практ. психологии, 1996. – 99 с.
5. Психология профессионального развития: [учеб. пособ.] / Э. Ф. Зеер. – М.: Академия, 2006. – 240 с.
6. Фетискин Н. П. Диагностика самоактуализации личности (А. В. Лазукин в адаптации Н. Ф. Калиной)

[Электронный ресурс] / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С. 426-433.: Режим доступа: <http://www.psylist.net/praktikum/00312.htm>

7. Цуканов Б. И. Индивидуальные особенности пе-

реживаемого времени / Б. И. Цуканов // Психология личности и время жизни человека: сб. науч. докл. по матер. Всесоюз. науч. конф. – Черновцы, 1991. – Ч. II. – С. 64-66.

8. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1962. – 312 с.

С. И. Бабатина

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ И ПЕРЕЖИВАНИЯ ВРЕМЕНИ У СТУДЕНТОВ НА ЭТАПЕ АДАПТАЦИИ И ИДЕНТИФИКАЦИИ

В статье осуществлен теоретический анализ исследования особенностей восприятия и переживания времени у студентов на этапе адаптации и идентификации во время учебы в вузе. Эмпирически обоснованы количественные и качественные особенности реструктурирования исследуемых процессов восприятия и переживания времени в юношеском возрасте, в частности, студенческом периоде жизни.

Ключевые слова: восприятие и переживание времени, юношеский возраст, студент, темпоральность личности.

S. I. Babatina

PECULIARITIES OF TIME PERCEPTION AND EXPERIENCE OF STUDENTS ON THE STAGE OF ADAPTATION AND IDENTIFICATION

The article presents a theoretical analysis of the investigation of peculiarities of students' perception and experience of time on the stage of adaptation and identification during studying at higher educational establishment. It was defined that fifth-year students are focused on the future as an area of professional and individual development, and first-year students are oriented to the past. Perception and experience of time depends on two factors: ontogenesis as a natural individual's development and a factor of social formation of youth's personality, i.e. his socialization.

Quantitative and qualitative conversion peculiarities of the investigated processes of perception and time experience in a youth age, particularly in the student period of life are empirically proved.

Keywords: perception and time experience, youth age, student, personality's temporality.

Подано до редакції 29.05.2013